

İdil Ural'dan Kaşgar'a Bir Müfessirin Hayatı: Ahmed Ferîd Kârî el-Abbâsî (1887-1939) *

-Hayatı, Eserleri ve Tefsirinin Tanıtımı-

*Nur Ahmet KURBAN***

Öz: 20. yüzyılın başında dünya siyasetinde büyük değişimlere sebep olan komünist düşünce, dünya tarihinde, özellikle de Türkistan coğrafyasında sosyokültürel açıdan büyük yıkımları beraberinde getirmiştir. En büyük darbeyi bölgenin beyin gücünü oluşturan ilim adamlarının aldığı bir gerçektir. Birçok bilgin hayatını kurtarmak için dünyanın çeşitli bölgelerine göç etmek zorunda kalmıştır. Onların vatan edindikleri yeni coğrafyalardaki varlıkları bilgi birikimleri olmuştur. Bunları tanıştıkları yeni toplumlarla paylaşmış ve onlara yeni ufuklar göstermişlerdir.

Bu çalışmamızda ele alacağımız kişi İdil-Ural Türklerinden Ahmed Ferîd Karî el-Abbâsî'dir. Kendisi dini ilimlerin yanında edebiyat, coğrafya gibi ilim dallarında ihtisas yapmıştır. Daha sonra ise İdil-Ural, İstanbul, Kaşgar ve Aksu gibi Türk-İslam coğrafyasının çeşitli bölgelerinde eğitim öğretim faaliyetleri ile meşgul olmuştur. Diğer yandan kaleme aldığı eserlerle bizlere önemli miraslar bırakmış bir şahsiyettir. Bu çalışmada onun hayatı ve eserleri, özellikle de tefsiri hakkında tespit edebildiğimiz bazı bilgileri okuyucularla paylaşmaya çalışacağız..

Anahtar Kelimeler: İdil-Ural, Kaşgar, Tefsir, Ahmed Ferîd

Life of an Exegetes from Idil-Ural to Kashgar Ahmad Farîd Qâri al-Abbasi (His Life, Works and Presentation of His Tafseer)

Abstract: At the beginnings of the 20th century, the communist ideas that cause major changes in world politics, has brought enormous devastation in world history, especially in the socio-cultural aspects of Turkestan geography. That is a fact that the scholars who forming the region's brain power have taken the biggest blow. Many scholars have been forced on migration to various regions of the world to save their lives. Their assets in new geographies where they lived their

* Kazan (Volga) Federal Üniversitesinin Alabuga Enstitüsü tarafından 7 Şubat 2014 tarihinde Kazan (Volga) Federal Üniversitesinin Alabuga Enstitüsünde düzenlenen VII. Uluslararası Türkoloji Konferansında sunulmuş tebliğin geliştirilmiş şeklidir.

** Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

knowledge were only the source of income .They shared it with the new society they met and showed them new horizons.

In this study, we will deal with Ahmad Farîd Qarî el-Abbâsî who is from Volga-Ural Turks. He has specialization in the sciences such as literature and geography besides the religious sciences. He serves as a teacher in various regions of the Turkish-Islamic geography such as in Volga-Ural, Istanbul, Kashgar and Aksu. On the other hand he bequeathed to us important legacies through his works. In this study, we will try to share some information with readers about his life and works, especially his commentaries that we have detected.

Keywords: Volga-Ural -Ural, Kashgar, Tafsir, Ahmad Farîd

İktibas / Citation: Nur Ahmet Kurban, “İdil Ural’dan Kaşgar’a Bir Müfessirin Hayatı: Ahmed Ferîd Kârî El-Abbâsî (1887-1939)”, *Usûl*, 16 (2011/2), 67 - 78.

Giriş

Türkistan coğrafyasının doğusundan Avrupa’nın doğusuna kadar olan topraklarda tarihte büyük medeniyetler kurulmuştur. İdil Ural Türkleri bu medeniyetlerin şekillenmesine büyük katkılarda bulunmuşlardır. Ancak onlar 16. yüzyılın ortalarından itibaren bölgedeki etkin siyasi otoritelerini kaybetmeye başlamışlardır. Sonraki süreç ise, kendi varlığını devam ettirebilme adına yürüttükleri çeşitli alanlardaki direnişlerle geçmiştir. Bu bağlamda bilgiyle toplumun bilinçlendirilmesine çok önem vermiş ve bu alanda önemli gelişmeler kaydetmişlerdir. Özellikle XX. yüzyılın başlarından itibaren dini ilimlerle birlikte sosyal bilimlerin tarih, sanat ve Türkoloji gibi alanlarında ortaya koyduğu orijinal görüş ve eserler, Türk dünyasının gurur kaynağı olmuştur.

Biz bu araştırmamızda yukarıda bahsettiğimiz bilgi zincirinin önemli bir halkasını oluşturan Ahmed Ferîd Kârî el-Abbâsî hakkında elde edebildiğimiz bilgileri ilim camiası ile paylaşmak istiyoruz. O, yaşamı boyunca toplumu aydınlatma yolunda birçok zorluğa katlanmış ve yılmadan hizmet etmiş önemli bir ilim insanıdır. Özellikle Kur’an’ın modern bir üslupla topluma arz edilmesi hususundaki yaklaşımı, dikkate değerdir. Böylesi bir düşünürün ilim camiasında tanınmamış olması bizi bu çalışmaya sevk eden en önemli faktördür. Çalışmamızda, öncelikle müellifin kendi kaleminden verdiği bilgileri temel aldık. Tespit edebildiğimiz hususları birkaç ana başlık altında özetlemeye çalıştık.

I. Hayatı ve İlmi Çalışmaları

Müfessirimizin hayat hikâyesi hakkında bilgi veren en önemli kaynak, onun yazmış olduğu Tefsiru Sirati'l-Müstakîm adlı eseridir. Bu eserde geçen ifadelerden, adının, Ahmed Ferîd Karî el-Abbâsî el-Ufavî es-Semenî olduğu, ana vatanının ise İdil Ural bölgesi olduğunu anlamaktayız. Müellifin nerede, ne zaman doğduğuna ilişkin ise bir bilgiye sahip değiliz. İkinci el kaynaklardan edindiğimiz bilgiye göre, onun ailesi ile birlikte Kazan'dan Doğu Türkistan'ın önemli şehirlerinden biri olan Gulca'ya göç ettiği ifade edilmektedir. Onun, ilk eğitimini Gulca'da tamamladıktan sonra yüksek tahsil için İstanbul'a gittiği, orada dini ilimlerin yanında edebiyat ve coğrafya gibi ilim dallarında ihtisas yaptığı da zikredilmektedir. Fakat ileride görüleceği gibi, tefsirinde uzun süre Tataristan'ın farklı bölgelerinde tedrisat ile meşgul olduğunu bildirmektedir. Dolayısıyla onun Gulca'ya daha sonra gitmiş olabileceğini tahmin etmekteyiz.

Ahmed Ferîd tefsirinde, 1922-1924 yıllarında Tataristan'da Bügülme şehrinde açılan imamlar ve müderrisler mektebinde üstad Ziyaeddin el-Kemalî (v. 1938) ile birlikte çalıştığını söylemektedir. Önce Beyrek'de Mesûd Hazret ile daha sonra Seyyid Şerif Ahmed ile birlikte Minzele'de (Poçi'de) müderrislik yapmıştır. Bügülme'de bir yandan hocalık yaparken diğer yandan Kur'an'ın tefsiri hakkında bir eser yazıp tamamlamıştır. Kendi ifadesine göre bu tefsir inkılâp yıllarında kaybolmuştur.

Ahmed Ferîd, daha sonra yeni açılan bir medresenin öğretmen ihtiyacına binaen, Ziyauddin Kemalî ve Alimcan Hazretin (v. 1921) istekleri doğrultusunda Tımtık'a gitmiştir. Onun çalıştığı bu medrese 800-900 civarında talebesi olan büyük bir medresedir. Ayrıca bu medresenin Sultan Abdulhamid Han tarafından hediye edilen elli iki bin ciltten oluşan ve on dört farklı alana ilişkin nadir eser bulunan büyük bir kütüphanesi vardır. Ahmed Ferîd'e göre bu durum milletin geleceği hakkında çok umut verici bir durum olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca bu medrese bünyesinde Bügülme, Menzile, Buğarslan, Buri ve Belebey gibi şehirlerden seçkin din görevlilerine yaz kursları düzenlenmektedir. Müellif, bu kurslarda da bir hoca olarak etkin görevler almıştır.

Uygur kaynaklarına göre Ahmed Ferîd, 1930 yılında bir tüccarın isteği üzerine İstanbul'dan Kaşgar'a geldiği ve onun girişimleri ile bir özel okul açıldığı bilinmektedir. O, bu okulda hocalık yapmış, bu süreçte çok sayıda insanın

yetişmesine vesile olmuştur. Yine Uygur kaynaklarının verdiği bilgilere göre Ahmed Ferîd, Kaşgar'dan ayrılıp, 1934 yılında Doğu Türkistan'ın Aksu vilayetine gelerek bir Daru'l-Muallimîn okulu açmış ve bu okulda çeşitli Türk boylarından öğrencilerin yetişmesine katkıları sağlamıştır. Onun burada yetiştirerek memleketin farklı bölgelerine gönderdiği öğrenciler, gittikleri yerlerde çok sayıda okulun açılması ve eğitim-öğretim faaliyetlerinin canlandırılmasında önemli rol oynamışlardır. Ahmed Ferîd, toplumu aydınlatma yolunda yaptığı çalışmalar sebebiyle Çin hükümeti tarafından hapse atılmış, 1939 yılında 52 yaşlarında hapisshanede vefat etmiştir.

Bir yandan gurbet hayatının verdiği zorluklar diğer yandan dönemin zor şartları altında birçok medresenin kuruluşunda aktif görevler üstlenen Ahmed Ferîd, ilmî araştırmalarına hiç ara vermemiştir. Cehalet batağında yok olma girdabına gelmiş olan Türk toplumunu aydınlatma yolunda büyük çabalar harcamıştır. Kaleme aldığı eserlerin içeriği ve kapsamına baktığımızda onun ne kadar geniş ufuklu biri olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Burada önemli bir hususa dikkat çekmekte yarar vardır. Şöyle ki yukarıda zikrettiğimiz üzere Ahmed'in kendi kaleminden verdiği bilgilere göre, kendisinin İdil-Ural bölgesinde epey uzun süre tedrisatla meşgul olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Uygur kaynaklarında bazıları onun küçük yaşta Gulca'ya göç ettiğinden bahsetmiştir. Aynı bölgede yetişmiş araştırmacılardan bir başkasının verdiği bilgilere göre müellif, 1930'lu yıllarda Kaşgar'a gelmiştir. Burada müellifin, Gulca'ya geldikten sonra, Ufa'ya ne zaman gittiği ve 1930'lu yıllarda İstanbul'da bulunduğu göre onun buraya ne zaman geldiği gibi sorulara cevapsız kalmaktadır.

II. Eserleri

Ahmed Ferîd, dinî ve modern ilimlerin çeşitli dallarına ait birçok eser kaleme almıştır. Bu eserlerden tespit edebildiklerimiz şunlardır:

A. Tefsiru Sirati'l-Mustakîm

Ahmed Ferîd Tataristan'da iken Kur'an-ı Kerim'in anlaşılmasını sağlamak amacıyla bir tefsir yazmıştır. Bu tefsir savaş yıllarında kaybolduğundan dolayı Kaşgar'a geldikten sonra yeniden bir tefsir yazmıştır. Onun ifadesine göre bu

tefsir 6 cilt halinde 3 bin sayfadan oluşmaktadır. Tefsirin ilk cildi neşredilmiş, ikinci ve üçüncü ciltleri de yakın zamanda neşredilecektir. Şu an elimizde müellifin yakın zamanda neşredilecek dediği tefsirinin ikinci cildi mevcuttur. Eserin üçüncü cildi de o sıralarda neşredilmiş olmalıdır. Birinci cildi, 570 sayfadan oluşmaktadır. Ancak elimizdeki mevcut nüsha 570 sayfa değil, eserle ilgili olarak verilen ek bilgilerle birlikte 458 sayfadır. İkinci cildi ise 204 sayfadır. Eserin diğer ciltleri hakkında her hangi bir bilgiye ulaşamadık.

Ahmed Ferîd'in bu tefsiri, 1930-1934 yılları arasında tamamladığını söylemek mümkündür. Zira mukaddimede verilen bilgilerden eserin yazımına 1930 yıllarda başladığı, eserin sonunda bölge ulemasının esere ilişkin değerlendirmelerinden (şahadetname) eserin 1934'lü yıllarda tamamlandığı anlaşılmaktadır. Müellifin, Envaru'l-Kudsiyye adlı eserinde verdiği bilgilere göre, onun bu tefsiri Kaşgar ve Aksu'da açılan Daru'l-Muallimîn okullarında ders kitabı olarak okutulmuştur. O, tefsirinin dili ve muhatap kitlesi hakkında şunu demektedir: "Bu mübarek kitabı, Türklüğün beşiği, dünya Türklerinin asıl vatani, aslan Türk evlatlarımızı doğuran manevî anamız Doğu Türkistan'da yaşayan Altışehir Türkleri şivesinde yazdım".

Tefsirin tedavülde olan nüshası, Hindistan'ın (o dönemde Hindistan'a bağlı) Peşaver şehrinde Aptab Berkî matbaasında basılmıştır. Birinci cildin yayınlandığı tarih, 1936 yılıdır. İkinci cildin basımı hakkında herhangi bir tarih kaydına rastlanmamaktadır. Ahmed Ferîd tefsirinin birinci cildinin sonunda yayınlanmış eserlerinin temin edilebileceği yerler hususunda bazı adresleri okuyucular ile paylaşmaktadır. Yalnız o, Hoten, Kaşgar, o dönemde Hindistan'a bağlı olan Peşaver, Mekke ve Medine'den bazı şahısları zikretmiş ve eserlerin onlardan istenebileceğini bildirmiştir. Ancak bu adreslerden bazıları değişmiş ya da söz konusu şahıslar kaynakta gösterilen adreste bulunamamaktadır. Bu eserler, bazı kişilerin özel kütüphanelerinde bulunmaktadır.

B. Envaru'l-Kudsiyye

İmamlar, hatibler ve gençlerin bilgilendirilmesi amacıyla kaleme alınan bu eser, Hz. Muhammed'in hadislerini ihtiva etmektedir. Eserde altı meşhur hadis kitabından seçilmiş 120 hadis bulunmaktadır. Eser on iki bölüm ve 130 sayfadan oluşmaktadır. Seçilen hadislerin sened itibariyle Hz. Peygamber'e

ulaşmış olmasına ve doğrudan Kur'an ayetleri ile örtüşmüş olmasına özen gösterilmiştir. Yöntem olarak önce hadislerin metinleri, sonra Uygur Türkçesi ile tercümesi verilmiştir.

C. Tabii, Matematik ve Coğrafya

Müellif bu isimde bir eser yazdığını bildirmiştir. Onun verdiği bilgiye göre eser, 100 sayfadan oluşmakta ve Altışehir'in durumunu ortaya koymaktadır.

D. İlm-i Eşya

Bu eser, Altışehir'in yeni kurulan Daru'l-Muallim'in okulları için hazırlanmıştır. Müellifin kendisi tarafından verilen bilgiye göre eser toplam, 98 sayfadan oluşmaktadır.

E. el-Lugatu'l-Arabiyye

Ahmed Ferid döneminin yenilikçileri gibi medrese müfredatlarının ıslah edilmesini istemektedir. Bu konudaki boşlukları doldurmak için bizzat eline kalem almış ve ders kitapları hazırlamıştır. el-Lugatu'l-Arabiyye de din eğitimi veren okulların alt sınıflarına yönelik eserlerinden biridir.

Ahmed Ferid, yukarıda bahsettiğimiz belli başlı eserlerinin yanında coğrafya konusundaki bilgisini işleterek kapsamlı bir şekilde Doğu Türkistan Haritası hazırlamıştır. Beş farklı renkte basılan bu harita, Altışehir'in tabii durumu ve maden ocakları hakkında bilgi vermektedir.

III. Ahmed Ferid'in Tefsirinin Özellikleri

Ahmed Ferid'in Kur'an'ın modern bir üslupla topluma arz edilmesi hakkındaki/hususundaki yaklaşımını tespit ederken başvurduğumuz en önemli eseri, Tefsiru Sirati'l-Mustakim'dir. Dolayısıyla bu eser hakkında biraz durmak istiyoruz.

A. Yöntem Açısından Tefsirin Özellikleri

Ahmed Ferid tefsirinde metod olarak önce ayetlerin Arapça metnini sonra ayetlerin Uygurca tercümesini "Tercüme" başlığı altında verir. Ardından da "Tefsir" başlığı altında klasik yöntemlerde olduğu gibi ayetlerin, Kur'an ilimleri ve tefsir usulü açısından açılımını yapar. Ayrıca ayetlerin fıkıh ve kelim

ilmine ilişkin yorumlarını ortaya koyar. Tefsirini yapmak için seçtiği ayet grubunun sonunda “Hikmet ve felsefe” başlığı altında ayetten alınacak dersler, ayetlerde işaret edilen hikmet ve felsefi inceliklere yer verir. Bu da eserin konularına ve metoduna yeni boyut kazandırmaktadır. Ayetlerle ilgili sosyolojik, psikolojik ve tarihî yorumları burada görmek mümkündür.

Ahmed Ferîd'in Kur'an'a yaklaşımını incelerken genel olarak iki temel nokta üzerinde durulabilir. Biri, tefsirinde pozitif bilimin birçok dalından etkin bir şekilde istifade ettiği, diğeri de çağdaşlaşma yolunda tefsirde aklın işlevselliğine büyük önem atfetmiş olmasıdır. Söz gelimi Ahmed Ferîd, tefsir geleneğinde mucize olarak adlandırılan birçok hususu normal bir hadise olarak karşılamaktadır. Zira ona göre cehennem ateşinin benzeri dünyada da vardır. Hz. Musa ve kavmi Firavun'dan kaçarken Kızıldeniz bir mucize eseri olarak yarılmamıştır. Hz. Musa denize asası ile vurduğu zamana med-cezr olayının yaşandığı zamana denk düşmesi ile denizin suyu çekilmiştir. Kur'an'ın ifadesine göre Sebt Yahudileri Allah'ın koyduğu Cumartesi gününde balık tutma yasasını çiğnediklerinden dolayı insan suretinde maymun olmaya mahkum edilmişlerdir. Anlaşıyor ki bu ceza şeklen değil, psikolojiktir. Allah korkusuyla yukarıdan taşların yuvarlanmasını da cisimlerdeki yerçekimi kanunu ile izah etmeye çalışmıştır. Savaş durumlarında meleklerin Müslümanlara yardım için geldikleri genellikle fiili bir durum olarak kabul edilir. Fakat Ahmed Ferîd bu yardımın fiili değil, müminlerin ruh âlemine yapılan destek olarak yorumlamıştır.

Müfessir, hüküm ifade eden ayetlere yeterince açıklamada bulunmuş, fıkıh imamlarının görüşlerine genişçe yer vermiş ve bazı yerlerde ayetten çıkarılması gereken hükümler konusunda Kazan ve o civardaki ulemanın benimsediği görüşleri nakletmiştir. Örneğin, şer'î ayın başlangıcı hakkında Ufa din işleri idaresine bağlı âlimler muhak (mihak) vaktinden altı saat sonra şer'î ayın başlayacağını karara bağlamışlardır. Bazı meselelerde onların verdiği fetvalara açıkça itirazlarda bulunmuştur. Ancak itirazlarını çok ilmi bir üslupla ifade etmiştir. Örneğin, oruçla ilgili ayetlerin tefsirinde şöyle der:

Ziyauddin el-Kemalî (v. 1938) ve Musa Carullah (v. 1949), “Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı.” mealindeki ayet ile “(O sayılı günler), insanlar

için bir hidayet rehberi, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur'an'ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır.” şeklindeki ayeti kendi başlarına müstakil hitaptır, dediler. Gece ve gündüzleri düzenli bazı bölgelerde yaşayan müminlere ramazan ayında orucun farz oluşuna yukarıdaki iki ayetin hükmü aynı ölçüde geçerlidir. Ancak ramazan ayının tespit edilemediği bölgelerde “Oruç sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı” mealindeki ayet ile “Oruç sayılı günlerdedir...” mealindeki ayet ayrı ayrı hüküm ifade eder demişlerdir. Musa Efendi, Uzun Günlerde Oruç kitabında verdiği beyana göre soğuk bölgelerde yaşayan insanlar mekânın iktizasıyla orucu emreden ayet-i kerimelerin emrine dahil değillerdir. Mutedil bölgelerde gündüzleri ve geceleri uzun ve ya bitişik olan yerlerde yaşayan insanlar, ramazan ayı uzun günlere denk geldiği vakit “Oruca zor dayanabilenler...” mealindeki ayetin kapsamına dahildirler, dedi. Bu kitap elimde olmadığından ayrıntısını vermek mümkün olmadı. Bizim bu ayet-i kerimelere bakışımız Musa Carullah efendinin bakışına bir yönüyle benzerlik arz etse de, farklı yönleri de vardır. Bize göre, Ey iman edenler! oruç sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı” mealindeki ayet yeryüzündeki bütün müminlere belirli günlerde oruç tutmanın farz olduğunu bildirir. “İnsanlar için bir hidayet kaynağı, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur'an'ın kendisine indirildiği ramazan ayıdır. Öyleyse içinizden kim bu aya erişirse onu oruçla geçirsin.” ayet-i kerimesi gece ve gündüzleri devamlı düzenli olan yerlerde hem de ayın görülmesi mümkün olan yerlerde, o günlere ramazan ayı denk geldiğinde, ramazan ayında oruç tutmanın farz olduğunu bildirir. Eğer ramazan ayı gece ve gündüzü olmayan vakte denk gelirse, ayın görülmesi mümkün olmadığından ramazan orucu farz olmaz. Belki her sene ortalama bir vakitte günler sayılabildiğinde “Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı. Oruç, sayılı günlerdedir...” mealindeki ayetin hükmüne binaen ortalama her ramazan ayından sonra ilk normal gününden başlamak üzere 30 gün oruç farzdır. Bu oruca kaza orucu denmez. Çünkü bu insanlara ramazan ayı hakkındaki hususi ayet-i kerime ile farz kılınmamıştır. Belki, bütün yeryüzü müminlerine hitap olan كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ ayet-i kerimesi ile farz kılındı.”

Körü körüne taklide şiddetle karşı çıkmıştır. Ona göre İslam ümmetinin taklide sarılıp bir mesele hakkında araştırma yapmadan gözü kapalı hareket etmemesi gerekir, dahası bu ümmet taklidin İslam anlayışına zıt olduğunu söylemelidir.

Ahmed Ferîd, tefsir ilminin temel problematiklerinden olan nesih üzerinde de durmuştur. O neshi genel anlamda üç kısma ayırmıştır. Bunlardan birincisi, tabiattaki nesihtir. İkincisi, semavi dinlerdeki nesihtir. Üçüncüsü, şeriatta meydana gelen nesihtir. Bütün ilahi dinlerde mevcut olduğu kabul edilen bu nesih, dinin usulünden değil, furuundandır (ayrıntılı hükümlerde) ve bu tür nesih zaruridir. Müfessir burada Kur'an'da mensuh ayetlerin varlığını kabul etmemiş ve diğer müfessirlerce mensuh kabul edilen ayetleri sırasıyla zikretmiş ve tahlilini yapmıştır. Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere, ona göre Kur'an'da dinin furuuna ilişkin bir hüküm yoktur.

B. Tefsirin Edebî Yönü

Ahmed Ferîd tefsirin farklı yerlerinde Gülistan gibi Farsça şiir numunelerinden alıntılar yapmıştır. Bazen de Celaleddin Rumi'nin Mesnevi'sine atıfta bulunur. Arapça şiirlerden sıkça nakiller yaptığı görülmektedir. Müfessir tefsirinde kendisinin yazdığı bazı Türkçe şiirleri okuyucularla paylaşmaktadır. Onun duygu yüklü şiirlerinde milli ve dini duyguların birbirine karışmış olduğu görülür. Özgürlük özleminin şiirin ana temasını oluşturduğu söylenebilir. Kurtuluşun Kur'an'a sarılmakla olacağını defalarca vurguladığı göze çarpar. Ahmed Ferîd, Nisa suresini tefsir ettikten sonra uzunca bir şiir vermiştir. Şiirde bu sureyi "Hanım Suresi" olarak isimlendirir. Burada onun Kur'an'ın özellikleri, millete hidayet kaynağı olması hususundaki temennileri yer alır. Milletin Kur'an'dan beslenmek suretiyle esaret ve kulluktan kurtulabileceklerini ifade eder. O tefsirindeki şiirlerde ayetleri açıklama, ayetten aldığı ilhamı okuyucusuyla paylaşma amacı gütmüştür denilebilir.

C. Tefsirin Sosyolojik Yönü

Ahmed Ferîd, Tefsiru Sirati'l-Mustakim'inde İslami gelenekte yaygın olan yaklaşımın aksine, milli ve etnik şuura çokça vurgu yapmıştır. O tefsirinde, Türk âleminde söz varlığı ve edebiyatı herkesten zengin, ecdatlarının dillerini,

tarihini, milli örf ve adetlerini saf bir şekilde muhafaza edenlerin İdil-Ural Türkleri olduğunu özellikle vurgular.

Kur'an ayetlerini yorumlarken, Türk toplumunun içine düştüğü mahkûmiyet ve aşağılık psikolojisi üzerinde durur. Toplumun kurtuluşu için Kur'an'dan örneklerle çıkış yolu bulmaya çalışır. Onun bu bağlamda verdiği bilgiler, aslında müfessirin İdil Ural'dan Kaşgar'a kadar olan geniş coğrafyada gözlemlediği tecrübelerin ve acı gerçeklerin tefsire yansımalarıdır.

Ahmed Ferîd mahkûm millette baş gösteren asimilasyona bağlı milli kimlik krizleri ve kişilik sorunlarına değinmiştir. Ona göre milletin fertleri içindeki kimlik kaymasında yoksulluk etkili olmuştur. O, toplumsal kimliğin yok olma nedenleri arasında Türk toplumundaki aile ve özellikle de diğer milletlerle olan evlilik ilişkilerinde yaşanan asimilasyonlar üzerinde durmuştur.

Tefsirde, sıkça üzerinde durulan diğer bir husus, toplumun hâkim millet karşısındaki ahlak bunalımıdır. Ahmed Ferîd burada Hz. Musa dönemindeki Yahudiler ile Firavun arasında cereyan eden ilişkilerden yola çıkarak toplumun sorunlarını tespit etmeye çalışmıştır. Ona göre Ferğane Müslümanları ile Türkistan Müslümanları benzer mahkûmluk sebebiyle ahlakî açıdan bozguna uğramıştır. Görüldüğü gibi burada Ahmed Ferîd, toplumda yaşanan sosyal çöküntüleri ayetlerle izah etmeye çalışmaktadır.

Kişiliklerini kaybetmiş Türk topluluklarının durumunu, İsrailoğullarının Firavundan kurtulduktan sonraki psikolojik duruma benzetmiştir. Ayetlerde ifade edildiği üzere, Hz. Musa'nın kavmi, Firavun'un elinde kul olarak uzun süre yaşamış ve bu zaman zarfında onlar köleliği içselleştirmişlerdir. Firavun'dan kurtulduktan sonra hep eski günlerine özenip durmuşlardır. Uzun süre onların bağımsız bir devlet ve özgür bir millet olmaları mümkün olamamıştır. Bu süreçte peygamber Musa, toplumun büyüklerinden umudu kesmiş, çareyi çocukları ve gençleri özgürlük şuuru ile büyütmede aramıştır. Bu sayede ancak 40 yıl sonra bağımsız ve özgür bir millet olabilmişlerdir. Kur'an'da anlatılan bu kıssadan büyük ders çıkaran Ahmed Ferîd, muhacerette, şaşkın ve sergerdan olup Tih sahralarında kalan çocukları, genç evlatları hür ülkelerde, özgür irade ile büyütmenin önemine işaret etmiştir. Çağın gelişmelerini takip etmek ve bilgi ile yücelmek gerektiğine dikkat çekmiştir.

“Yüce Türk bayrağına şu yavrularımız kıymet verir.” ifadesi ile millî şuura verdiği önemi dile getirmiştir.

IV. Sonuç

Ahmed Ferîd, Türk topraklarının İdil Ural boylarında dünyaya gelmiş önemli bir İslam bilginidir. Onun çocukluk yılları ve eğitim hayatı hakkında çok net bilgilere sahip değiliz. Ancak elde edebildiğimiz bilgiler sayesinde, müellifin İdil-Ural, İstanbul ve Doğu Türkistan hattında önemli ilmî faaliyetler yürüttüğünü öğrenebilmekteyiz.

Ahmed Ferîd, hicret ettiği Kaşgar ve Aksu gibi bölgelerde önemli eğitim ve öğretim hizmetlerinde bulunmuştur. Kendisi bizzat ihtisas okulları açmış çok sayıda insanın yetişmesine katkı sağlamıştır. İlk, orta ve yüksek eğitim kurumları için ders kitapları hazırlamıştır. Ana vatanından ayrılıp gurbette bir yaşama mahkûm olmak, her ne kadar onun çalışmalarını aksatmamış olsa da iç dünyasında derin izler bırakmıştır. Nitekim tefsirinde yoğun olarak temasta bulunduğu vatan hasreti bir anlamda onun ruh halini ortaya koymaktadır. Tefsirde kullandığı şiirler bu anlamda çok manidardır.

Müellif, İslamî ilimlere olan vukufiyetinin yanı sıra fizik, kimya, astronomi, felsefe, edebiyat ve coğrafya gibi pozitif bilimler sahasında da önemli bilgi birikimine sahiptir. Arap ve Fars dili başta olmak üzere Orta Asya'daki pek çok Türk lehçesini bilmektedir. Ahmed Ferîd bu ilim dallarını tefsirde etkin bir şekilde kullanmıştır. Bazı ilim dalları hakkında müstakil eserler yazmıştır. Özellikle Kur'an'ın yorumunda pozitif bilimlere ilişkin verileri etkin bir şekilde kullandığı görülmektedir. İdil-Ural'dan Kaşgar'a kadar olan geniş coğrafyada edindiği hayat tecrübesinin tefsirdeki yansımaları, onun eserini daha da önemli kılmaktadır. Özellikle Tefsiru's-Sirati'l-Müstekim ile Envaru'l-kudsiyye adlı eserinde Türklük ve vatan vurgusu sıkça tekrarlanmaktadır. Bunlar bazen ayetler ve hadislerin yorumu bağlamında dile getirilirken bazen surelerin sonunda kendi kaleminden vermiş olduğu şiirler görülmektedir.

Kaynakça

- Abdirihim Tohti, Keşeker'ning Yekinki ve Hazırkı Zaman Maarif Tarihi, Keşker Uygur Neşriyatı, Kaşgar 1986.
- Ahmed Ferîd Kâri el-Abbasi el-Evfa es-Semenî, Ahmed Ferîd, Envâru'l-Kudsiyye, t.y. -----, Tefsiru's-Sirati'l-Müstekim, Hindistan 1355/1936.
- Muhammed Ravvas Kaleci, Mu'cemu'l-fukaha, Daru'n-nafais, Lübnan 1416/1997.
- Musa Carullah Bigiyev, Uzun Günlerde Oruç, (Sadeleşiren ve Yayına haz: Abdullah Kahraman), İz Yayıncılık, İstanbul 2009.
- Nurahmet KURBAN, "Yirminci Yüzyılda Uygurca Kur'an Çalışmaları", (İ.Ü.Sos. Bil. Ens. Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, basılmamış Yüksek Lisan Tezi), İstanbul 2002.
- Tatarlarning Kiskiçe Tarihi, Haz: Tatarlarning Kiskiçe Tarihi'ni tüzüş gurpisi tüzgen, Şinjang Helk Neşriyatı, Ürümqi 1988.
- Rifat Suyargulov, "İdil-Ural Bölgesi Düşünürlerinden Ziyaeddin Kemâlî ve Kelamî Görüşleri", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (Kelam) Anabilim Dalı, Ankara-2012.